

**АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ**

У статті проаналізовано особливості соціального супроводу сімей та його складової частини -соціально-педагогічного супроводу. Висвітлено особливості підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічного супроводу сімей у вищих навчальних закладах.

На сучасному етапі суспільного буття українська сім'я має багато проблем, які впливають на її нормальну життєдіяльність, порушують її функції. До актуальних проблем сім'ї в сучасному соціумі можна віднести: зменшення кількості зареєстрованих шлюбів, збільшення кількості розлучень, масова бездітність та одинокість молодих сімей, погіршення матеріального становища родин, вплив таких негативних явищ, як алкоголізм, наркоманія, проституція, злочинність та інших явищ на стійкість сімейних стосунків тощо. Зазначені проблеми призводять до зменшення кількості благополучних сімей, тобто сімей, які повноцінно виконують свої функції. Поява великої кількості родин, які неспроможні повноцінно виконувати свої функції, призвела до урізноманітнення типології таких сімей: сім'ї соціального ризику – це соціально незахищені сім'ї, що самостійно не можуть подолати проблеми, які виникають у процесі їх життєдіяльності та потребують соціальної підтримки й супроводу. Якщо соціальна підтримка таким сім'ям не надаватиметься, то кризові явища в таких сім'ях будуть прогресувати, і згодом ці сім'ї або розпадутся, або перейдуть у розряд неблагополучних. Поза увагою суспільства не повинна залишатися ні одна сім'я. У законодавчому полі України виділено положення, згідно з якими сім'я визнається найвищою соціальною цінністю, що охороняється, захищається та підтримується державою. Так, у статті 51 Конституції України зазначено, що сім'я, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою [1]. У Національній програмі "Діти України" сказано, що сім'я є і залишається природним середовищем для фізичного, психічного та соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Усі державні та суспільні інституції мають підтримувати зусилля батьків або осіб, що їх замінюють, спрямовані на забезпечення необхідних умов для виховання, освіти, розвитку здорової дитини [2]. Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" від 23 листопада 1992 року встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей із дітьми шляхом надання державної допомоги, з урахуванням складу сім'ї, її прибутків, віку та стану здоров'я дітей тощо. З 1 січня 2004 року вступив у дію Закон України "Про соціальні послуги", згідно з яким основними формами надання соціальних послуг є *матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Матеріальна допомога* надається особам, які знаходяться у складній матеріальній ситуації, у вигляді грошової чи натуральної допомоги: продукти, одяг, засоби особистої гігієни, засоби догляду за дітьми тощо. *Соціальне обслуговування* здійснюється шляхом надання населенню, сім'ям соціальних послуг (соціально-побутових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних, послуг щодо працевлаштування тощо) за місцем проживання, у стаціонарних інтернативних закладах, у реабілітаційних закладах, в інших закладах соціального догляду. Здійснення ефективного соціального супроводу сімей і надання сім'ям різноманітних соціальних послуг та різноманітних видів соціально-педагогічної допомоги можливе лише за наявності професійно підготовлених до такої діяльності кадрів.

Метою дослідження є аналіз суспільних чинників, які зумовлюють особливості соціального супроводу сімей різних типів; висвітлення досвіду соціальних служб щодо соціального супроводу сімей різних типів; розробка методичної системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціального супроводу сімей різних типів. Враховуючи актуальні проблеми сімей в Україні та сучасні напрями соціальної політики щодо сімей, які закріплені в державних законах та програмах, соціальні служби спрямовують свою діяльність на допомогу сім'ям. У 2000 році Державним центром соціальних служб для молоді було узагальнено роботу ССМ з різними категоріями сімей і розроблено комплексну програму "Соціальна підтримка сім'ї". Пріоритетними напрямками діяльності ССМ щодо реалізації програми визначено здійснення соціального супроводу неблагополучних та прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, допомога у подоланні життєвих труднощів, збереженні та підвищенні соціального статусу сім'ї. Для реалізації комплексної програми центрами соціальних служб для молоді створені спеціалізовані служби соціальної підтримки сімей "Родинний дім". На кінець 2001 року в Україні створено 520 таких служб, у яких працює 465 штатних і 1116 залучених працівників, 2917 волонтерів. Упродовж 2002 року служби соціальної підтримки сім'ї "Родинний дім" охопили своєю роботою 17086 неблагополучних сімей, яким надано 71808 соціальних послуг, 34 прийомні родини, яким надано 434 соціальні послуги, 64 дитячих будинків сімейного типу, яким надано 2286 соціальних послуг. У лютому 2002 року Державний комітет України у справах сім'ї та молоді затвердив програму "Соціальний супровід неблагополучних сімей", яка реалізується державним центром соціальних служб для молоді [3].

Соціальний супровід сім'ї – це вид соціальної роботи, який передбачає здійснення соціальними службами системи комплексних заходів щодо тривалої допомоги сім'ям та їх членам з метою збереження сім'ї, відновлення родинних стосунків, захисту і реалізації прав членів сім'ї у родині і прав сім'ї у суспільстві. *Соціально-педагогічний супровід* – це довготривала різноманітна допомога неблагополучним сім'ям, яка спрямована на створення умов для ліквідації причин неблагополуччя (чи їх можливої компенсації), на формування здатності сім'ї самостійно розв'язувати свої проблеми, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний та виховний

потенціал. Таким чином, соціально-педагогічний супровід сім'ї можна розглядати як частину соціального супроводу.

Етапи соціально-педагогічного супроводу неблагополучної сім'ї:

1. Виявлення неблагополучної сім'ї.
2. Знайомство з сім'єю, збір інформації про неї, формування позитивної мотивації до роботи з соціальним педагогом.
3. Подолання опору окремих членів сім'ї щодо спільної роботи з соціальним педагогом (працівником), роз'яснення її перспектив, звернення до позитивного потенціалу сім'ї.
4. Досягнення згоди сім'ї на спільну соціально-педагогічну роботу, укладання та підписання контракту між соціальним педагогом (працівником) та сім'єю.
5. Подолання наслідків сімейного неблагополуччя, усунення його причин, стабілізація та корекція стосунків, встановлення зв'язків сім'ї з мікро- та макросередовищем.
6. Профілактика рецидивів неблагополуччя, спрямування сім'ї на самостійне розв'язання проблем.
7. Вихід соціального педагога з сім'ї, закінчення строку дії контракту. Аналіз результатів соціально-педагогічного супроводу, надання сім'ї пропозицій щодо варіантів подолання можливих проблем.

Критеріями ефективності соціально-педагогічного супроводу неблагополучної сім'ї як системи є: А) відновлення виконання сім'єю своїх функцій (репродуктивної, соціалізуючої, економічної, комунікативної, рекреаційної, психотерапевтичної); Б) відновлення внутрішньосімейних зв'язків та їх стабілізація (емоційна близькість членів сім'ї, їх спільне проживання, спільне ведення господарства, виховання дітей, юридична реєстрація шлюбу); В) відновлення зв'язків сім'ї з мікросередовищем (родичами, сусідами, колегами по роботі, вчителями); Г) відновлення зв'язків сім'ї з макросередовищем.

Питанням значення сім'ї в соціалізації особистості та особливостям соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей приділяють увагу такі сучасні вчені як З.І. Зайцева, А.Й. Капська, Л.Г. Коваль, І.Д. Зверева, С.Р. Хлебик, Н.А. Сейко, І.М. Трубавіна та інші [4], [5], [6], [7]. Так, З.І. Зайцева займалася дослідженням функцій та параметрів сучасної сім'ї, типологією сімей, основними напрямками та формами соціально-педагогічної роботи з сім'ями різних типів. Вона виділила такі основні напрями соціально-педагогічної роботи з сім'єю: підготовка молоді до сімейного життя, робота з молодими сім'ями щодо стабілізації сімейних стосунків, допомога батькам у розв'язанні різних проблем сімейного виховання, сімейна психотерапія.

Підготовка молоді до сімейного життя передбачає формування навичок здорового способу життя, психолого-педагогічних, економічних, медичних знань із питань становлення особистості, формування статево-рольової ідентифікації, розвиток комунікативних навичок, корекції особистих проблем, духовного виховання, створення власного іміджу, оволодіння знаннями щодо планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я. Основними формами роботи є: мобільні курси, навчально-консультативні пункти, вечірні жіночі та юнацькі гімназії, клуби для дівчат, кабінети довіри, комунікативні тренінги, служба телефону довіри, індивідуальні та групові психологічні консультації. *Робота з молодими сім'ями щодо стабілізації сімейних стосунків* – це діяльність ЦССМ щодо удосконалення стосунків у сім'ї, профілактики дисгармонії сімейних відносин, подружніх конфліктів, реалізація програми планування сім'ї, організація вільного часу молоді сім'ї, допомога в організації сімейного господарювання та побуту, ознайомлення з юридично-правовими аспектами шлюбно-сімейних стосунків, здійснення соціального супроводу неблагополучних сімей. Основними формами роботи є: клуби дозвілля молодих сімей, вечори студентських сімей, сімейні спортивні свята, фотовиставки, підготовка молодих батьків до народження дитини. Допомога батькам у розв'язанні різних проблем сімейного виховання СССМ проводиться завдяки педагогічній освіті батьків, наданню їм соціально-педагогічної допомоги щодо виховання дітей різних вікових груп. Особлива увага звертається на сім'ї з самотніми та неповнолітніми матерями, з дітьми-інвалідами, з обдарованими дітьми. До такої роботи активно залучаються педагоги та психологи. Основними формами роботи є семінари, конференції, аналіз досвіду сімейного виховання, аналіз педагогічних ситуацій, індивідуальні та групові консультації. *Сімейна психотерапія передбачає соціальну реабілітацію сімей із дисгармонією у сімейних стосунках та спрямовується на профілактику розлучень, допомагає у навчанні членів сім'ї долати різноманітні стресові ситуації, поважати та розуміти близьких людей. Основними формами такої роботи є: кабінети екстренної психологічної допомоги, телефони довіри, подружнє консультування [8].*

Підготовка соціальних педагогів у вищих навчальних закладах України до соціально-педагогічної роботи з сім'ями різних типів здійснюється з урахуванням вітчизняного та зарубіжного соціально-педагогічного досвіду і проводиться на основі відповідних сучасних технологій навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. Проблеми вдосконалення процесу підготовки майбутніх учителів до роботи з батьками учнів приділяють значну увагу видатні педагоги К.Д. Ушинський, П.Ф. Лесгафт, П.П. Блонський, С.Т. Шацький, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та інші. Останнім часом проведено ряд досліджень, у яких розглядаються різні аспекти підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічної діяльності (І.Д. Зверева, А.Й. Капська, Л.І. Міщик, Н.А. Сейко, І.М. Трубавіна та інші).

Урахування сучасних актуальних проблем українських сімей, сімейної політики України, досвіду діяльності соціальних служб щодо соціальної роботи з різними типами сімей та інноваційні тенденції підготовки фахівців до соціально-педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах було покладено в основу курсу "Соціальний супровід сім'ї". Основними завданнями курсу "Соціальний супровід сім'ї" було визначено: 1. Усвідомлення студентами місця і ролі соціального супроводу сім'ї в системі соціально-педагогічної роботи з сім'ями різних типів. 2. Формування в майбутніх соціальних педагогів професійної спрямованості щодо надання соціально-педагогічної допомоги сім'ї. 3. Оволодіння студентами знаннями щодо місця та ролі сім'ї в соціалізації особис-

тості; основних положень державних нормативних документів, які визначають спрямованість сімейної політики; особливостей соціального супроводу сімей різних типів та методикою його проведення. 4. Набуття студентами вмінь щодо аналізу причин сімейного неблагополуччя як передумови взяття сім'ї під соціальний супровід; доцільного проектування соціального супроводу певної сім'ї; оволодіння студентами комунікативною компетентністю у роботі з сім'ями та способами ефективної роботи з сім'єю в ході соціального супроводу. У процесі вивчення курсу "Соціальний супровід сім'ї" використовувалися такі форми навчання: лекція, лекція-бесіда, лекція-дискусія, лекція з розбором конкретних ситуацій, лекція-консультація, семінарські та лабораторні заняття. Основне завдання лекційного курсу полягало в ознайомленні студентів з основним змістом, принципами, закономірностями, особливостями соціально-педагогічного супроводу сім'ї, а також у спрямуванні студентів на подальшу самостійну роботу щодо набуття знань.

Широке застосування у навчальному процесі такої форми, як *лекція-бесіда*, можливе завдяки тому, що студенти вже володіють певними знаннями щодо проблем сім'ї в сучасному суспільстві, типології сімей, особливостей сімейного виховання, місця та ролі соціальних служб для молоді. Завдяки лекції-бесіді активніше відбувається зворотній зв'язок між викладачем та аудиторією. На початку заняття викладач задає студентам питання з метою виявлення рівня їх ознайомленості з цією проблемою, ступеню їх готовності до сприйняття нового матеріалу (Які на сьогоднішній день найгостріші проблеми української сім'ї? Який, на вашу думку, основний мотив вступу молоді у шлюб?). При проведенні *лекції-дискусії* викладач не тільки використовує відповіді студентів на його питання, а також організовує вільний обмін думками в інтервалах між логічними розділами. Це поживляє навчальний процес, активізує пізнавальну діяльність аудиторії. *Лекція з розбором конкретної ситуації* за формою наближена до лекції-дискусії, проте для обговорення викладач наводить конкретну ситуацію, яка містить у собі достатню інформацію для оцінки явища та його обговорення. Враховуючи те, що більшість тем курсу "Соціально-педагогічний супровід сім'ї" мають практичну спрямованість, деякі лекції подаються у формі *лекцій-консультацій*, коли лектор викладає основні моменти теми (близько 50 відсотків навчального часу), а потім студенти задають питання. У процесі семінарських та практичних занять забезпечується розвиток творчого професійного мислення студентів, їх пізнавальної мотивації та практичного використання набутих знань у навчальних умовах [9].

У процесі вивчення курсу "Соціальний супровід сім'ї" використовувалися такі методи активної соціально-педагогічної підготовки, як аналіз соціальних ситуацій життєдіяльності сімей різних типів, ділові та рольові педагогічні ігри, розробка соціального супроводу сім'ї з урахуванням її проблем, тренінги щодо набуття впевненості членів сім'ї у вирішенні проблем, дискусії. Наприклад, студенти аналізували таку соціальну ситуацію життєдіяльності сім'ї: "Клієнт Г., опікун двох дітей-сиріт – дівчини та хлопця. До взяття дітей під опіку вони проживали у неблагополучній сім'ї, де батьки зловживали алкоголем та не займалися вихованням дітей. Після смерті батька мати покинула дітей. Опікунство над ними оформив їх дядько, брат матері" та пропонувалося скласти план соціального супроводу цієї родини.

Ділова гра являє собою форму відтворення соціального змісту професійної діяльності соціального педагога, моделювання відносин, характерних для соціально-педагогічної діяльності. Ця форма організації навчального процесу усуває протиріччя між абстрактним характером навчального предмета та реальним характером професійної діяльності. Також ігрова форма включає момент соціальної взаємодії та готує до професійного спілкування. У рольовій грі відпрацьовується тактика поведінки, дій конкретної особи (соціального педагога, батьків, дитини, вчителів). Важливою особливістю рольової гри є наявність рольової взаємодії. Роль розуміється не тільки як сума функцій, а також і зразків поведінки. Учасники гри формують у себе деяку систему очікувань від носія цієї ролі. Здатність діяти відповідно до ролі залежить від індивідуальних особливостей гравця. Наприклад, завданням рольової гри "Сім'я та суспільство" був показ взаємовідносин сім'ї з різними суспільними інститутами та державними установами. У грі брали участь "юрист", "соціальний педагог", "вчитель", "лікар", "мати з неповної сім'ї", "мати, що виховує сина-інваліда", "чоловік із сім'ї з низьким рівнем матеріального забезпечення". Це дало змогу студентам усвідомити себе представником конкретної ролі та поводитися відповідно до неї. Таким чином: 1. Соціальний супровід сім'ї повинен вирішувати актуальні проблеми сучасної української сім'ї та здійснюватися відповідними державними структурами. 2. Соціально-педагогічний супровід сім'ї – частина соціального супроводу, яка вимагає від соціального педагога (працівника) наявності мотиваційної орієнтації щодо соціально-педагогічної діяльності з сім'ями різних типів, володіння відповідними знаннями, гностичними, проектувальними, конструктивними, комунікативними та організаторськими вміннями. 3. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічного супроводу сімей має здійснюватися з урахуванням актуальних проблем сучасних українських сімей, державної сімейної політики, досвіду діяльності соціальних служб для молоді та застосуванням найефективніших форм і методів організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах.

Наше дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї важливої проблеми. До подальших напрямів дослідження вважаємо за доцільне віднести дослідження особливостей підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з різними категоріями дітей, до проведення соціального інспектування сімей, профілактики негативних явищ у сімейному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Національна програма "Діти України"

3. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні (перевидання) / За заг. ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної. – К., 2003. – 128 с.
4. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. Капської А.Й. – К., 2000. – 372 с.
5. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 222 – 244.
6. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка: Методичний посібник. – Житомир: Житомирський. держ. пед. ун-т, 2002. – С. 129 – 132.
7. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сімєю: Навчальний посібник – К.: ДЦССМ, 2002. – С. 38.
8. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник / За ред. А.Й. Капської. – К., 2000. – С.181 – 205.
9. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – К: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.

Матеріал надійшов до редакції 23.03.2005 р.

Шанскова Т.И. Актуальные тенденции в подготовке будущих социальных педагогов к социально-педагогическому сопровождению семей.

В статье анализируются особенности социального сопровождения семей и его составляющей части – социально-педагогического сопровождения. Охарактеризованы особенности подготовки будущих социальных педагогов к социально-педагогическому сопровождению семей в высших учебных заведениях.

Shanskova T. I. Topical Trends in the Training of the Future Social Instructors for Social-Pedagogical Counselling of Families.

The article analyzes the peculiarities of family social counselling and social-pedagogical counselling as its constituent. The author highlights the peculiarities of the university training of future social instructors for social-pedagogical counselling of families.